

ПРО ФІЛОСОФІЮ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Філософію освіти можна визначити як галузь знань, що спрямована на пояснення смислу, закономірностей, основних напрямів духовно-практичного осягнення мистецтва, його використання у навчально-виховному процесі, тлумачення впливу художніх творів на розвиток особистості. Найважливіші функції мистецької освіти полягають у застосуванні фундаментальних філософських принципів для осмислення і переосмислення освітньої дійсності, інтеграції всіх елементів педагогічної діяльності в галузі мистецтва.

Це сприяє знаходженню принципових позицій консенсусу існуючих підходів щодо можливостей осягнення художньої картини світу, пошуку нових шляхів розвитку ціннісних орієнтацій, самосвідомості людини, розумінню місця і ролі мистецької освіти в загальній системі людської культури як дійового фактора формування естетичного світогляду.

Відомо, що історично перші філософські системи вбирали в себе практично всі знання про світ і людину в ньому. Термін "філософія" повністю обіймав науку, котра спочатку не знала поділу на окремі дисципліни, а являла собою неподільне ціле. Проте уточнення проблематики філософії привело в ході її розвитку до послідовного виділення різних сторін як самостійних сфер філософського знання, до поступового віддиференціювання від нього окремих видів розумової діяльності. В такий спосіб виникли прикладні філософські системи, зокрема філософія мистецтва (естетика) та філософія освіти, а також похідна від них – філософія мистецької освіти.

Звернімо увагу на ті філософські суперечності, що є найбільш характерними для мистецької освіти.

Так, одним з найголовніших педагогічних завдань є розв'язання існуючої суперечності між навчанням і вихованням (хоч необхідність досягнення їх взаємозв'язку давно декларується як провідна вимога освітньої діяльності). На практиці викладання мистецьких дисциплін розглядається як предмет фахового навчання або як засіб загального художньо-естетичного виховання. Причому ці сфери нерідко протиставляються одна одній, що призводить до певних упущень. Професійній освіті домінують вузько спеціальні завдання (оволодіння технікою з того чи іншого виду мистецтва), а в реалізації виховних завдань недостатньо враховується необхідність досягнення належного фахового рівня художньої діяльності.

Шляхи подолання означеної диспропорції окреслює парадигма центрованості освітнього процесу на розвитку особистості, що знаходить своє вираження в оновлених методологічних засадах мистецької освіти.

У традиційній естетиці та педагогіці мистецтво розглядалось як відображення реальної дійсності, а результат ефективності навчання характеризувався мірою засвоєння визнаних авторитетних суджень про мистецький твір, здатність до його аналізу за прийнятою схемою, що нерідко спричиняло уніфікацію індивідуальних смаків та естетичних уподобань особистості. Нові тенденції освіти орієнтовані, перш за все, на формування потреби самовираження, на спонукання неповторних реакцій суб'єкта навчання. Саме тому в педагогіці спостерігаються інтенсивні пошуки методів, які б давали можливість фіксувати і стимулювати оригінальні прояви особистісних художніх вражень, створювати необхідні умови для емоційного забарвлення об'єктивної інформації про твір суб'єктивними асоціативними уявленнями студентів.

В обіг вводяться поняття творчого осягнення мистецтва, самоактуалізації суб'єкта художнього спілкування, тобто наголошується на невідмінність тісного взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних, репродуктивних і творчих процесів як складників єдиної системи художнього мислення. Означені поняття фокусують в собі діалектичну взаємозалежність різних компонентів особистісного пізнання мистецтва і дають можливість розкрити складну сутність феноменологічних підвалин розвитку людської свідомості під впливом мистецьких вражень.

Отже, сучасна мистецька освіта ґрунтується на феноменологічному методі пізнання, що є полярно альтернативним естетиці, котра тривалий час панувала як єдино можлива у нашому суспільстві.

Одним з яскравих результатів феноменологічного методу є зовсім інше розуміння сутності мистецтва – не як відображення дійсності, а як вираження смислової предметності в міфолого-символічній матеріальності (художніх засобах). Винятково важливим є те, що специфіка художнього вираження ґрунтується на повній вираженості особистісного розуміння митцем смислу твору, а це передбачає глибоко особистісний рівень його розуміння реципієнтом.

В такий спосіб феноменологія теоретично обґрунтовує можливість і необхідність неповторно-індивідуального осягнення художнього твору, самовираження кожного суб'єкта мистецького спілкування. Тому теза, згідно з якою точилися сперечання: чи мають право на життя смакові розбіжності у виборі мистецьких зразків, – розв'язується нині інакше, ніж раніше. А саме – в позитивному напрямі відповіді.

Суть феноменологічного підходу можна розкрити через осмислення внутрішньодіалогової форми взаємодії з мистецтвом – своєрідної форми самоспілкування людини, основою котрої є творче мислення, здатність до уявного роздвоєння власного “я” і перетворення його неначебто на двох співрозмовників.

Сучасна наука розглядає свідомість не як монологічне ціле, а як внутрішньо діалогічне, яке містить зовнішню щодо себе позицію. Більш того, розуміння внутрішнього цілого людини доступне для неї тільки “ззовні”, й здатність до такого розуміння є важливою умовою самореалізації суб'єкта.

З цього приводу корисно згадати структуру психічного процесу взаєморозуміння, яке відбувається у звичайних умовах. Перший рівень пов'язаний з розумінням факту висловлювання: людині ясно, що її партнер щось виражає в своїх словах. На другому рівні здійснюється конструювання смислу фрази, яке ґрунтується на розумінні значення слів та граматичних форм. Лише на третьому рівні фраза чи речення розуміються як змістове висловлювання.

Подібна схема лежить в основі процесів внутрішнього діалогу, що пронизує всі вияви людського життя, все, що має смисл і значення, а тому всі аспекти культурної діяльності. Власне, про людину в повному розумінні цього поняття можна говорити лише тоді, коли в ній сформувався її друге “я”, “я” як “інший”, “alter Ego”.

Звернення людини до самої себе відбувається через репрезентування смислів за допомогою певних значень. Ці значення – уявлення, поняття, ідеї, людина добирає, щоб виразити свою смислову, суб'єктну позицію. Вияви суб'єктів внутрішнього діалогу бувають згорнутими, фрагментарними, бо позиції партнерів тільки позначаються у вигляді образів, почуттів, а не слів. Вони розширюють зони смислу доповнюючими елементами, які спираються на точки мовчання. Вони є тим спільним, що єднає позицію одного партнера з позицією іншого.

Саме на цій формі внутрішнього діалогу ґрунтується усвідомлення особистістю свого ставлення до мистецтва, що розуміється в педагогіці як творення самого себе під впливом отриманих художніх вражень, як досвід пізнання власних емоційних реакцій на сприйняту образну інформацію, осмислення своїх естетичних переживань. Завдяки цьому суб'єкт художньої діяльності виділяє себе зі світу реальності як дещо відокремлене, як істоту, що відмінна від усього іншого, усвідомлює своє ставлення до навколишньої дійсності, осмислює й оцінює себе, своє життя, свої вчинки, думки, бажання, уявляє минуле, теперішнє, майбутнє. В такий спосіб внутрішньодіалогове спілкування з мистецтвом набуває світоглядного значення, оскільки стає інструментом пізнання свого місця в світі, свого людського призначення, життєвого ідеалу, моральних основ життя, можливостей для досягнення поставленої мети тощо.

Отже, спілкування з мистецтвом охоплює складний комплекс свідомих і підсвідомих реакцій суб'єкта, які характеризують розуміння та інтеріоризацію смислу художнього твору в особистісне ставлення до мистецтва, а через нього – до досягнення духовної сфери життя. Найважливішою умовою такого спілкування є духовна насолода, що виникає на основі злиття образного змісту твору, естетичної ідеї митця та самосвідомості реципієнта, тобто предметності мистецтва й індивідуально-неповторного чуття сприймаючого, в якому виявляється катарсичний характер художньої діяльності.

У цьому процесі доцільно виділити такі етапи:

- емоційно-смисловий пошук художньої істини;
- перенесення уваги з об'єктивного мистецького твору на власні особливості сприйняття;
- повернення від суб'єктивності до художнього об'єкта в процесі його інтерпретації;
- включеність свого "я" в концептуальне розуміння твору.

Означені етапи демонструють шлях досягнення мистецтва, в якому зникають межі між смислом твору і внутрішнім світом сприймаючого. Реципієнт, який проникає у внутрішній світ твору, стає з ним одним цілим, що є винятково важливим для реалізації педагогічних завдань мистецької освіти. У суб'єкта художньої діяльності виникають найінтимніші почуття, нові позиції у розумінні мистецтва, орієнтири вирішення поставлених проблем, що створює засади для самопроєкції та саморегулювання, можливість піднятися до усвідомлення духовної сутності мистецтва і водночас розкрити себе художньому світові.

Звідси можна зробити висновок, що для філософії мистецької освіти основоположне значення має виховання людини культури, розвиток такого типу особистості, ядром якого виступають її якості, котрі зумовлюють міру гуманності, духовності, творчості. Головним для освітньої діяльності є саме принцип культуровідповідності, який означає навчання і виховання в контексті культури, орієнтацію освіти на культурні цінності, опанування та збереження кращих світових досягнень людства, прийняття соціокультурних норм суб'єктом навчально-виховного процесу, їх подальший розвиток.

Про взаємозалежність культури і освіти свідчить те, що завдання будь-якої освіти (загальної чи професійної) полягає у прилученні людини до культурних цінностей, а культура розвивається внаслідок освітніх процесів і при зміні поколінь зберігається як самовідтворююча система певних норм і зразків життя суспільства.

У руслі ідей синергетики (теорії хаосу) в розвитку культури особливу роль відіграють внутрішні несідові взаємодії, які ґрунтуються на кооперативних ефектах. Завдяки їм система культури може переходити від одного стану до іншого, породжуючи нові структури у процесі своєї еволюції. Оскільки вона завжди функціонує в єдиному полі життя, культура суспільства неминуче входить у культуру особистості й перетворюється в такий спосіб на інтегративний фактор соціалізації людини. З огляду на це особистісну культуру можна визначити як індивідуальну форму виявлення результатів культурного впливу суспільства на людину, як результат опанування нею культурних цінностей.

Важливо підкреслити, що поняття культури індивіда не зводиться до суми його знань, переконань, умінь, здібностей, хоч вони тісно пов'язані між собою і є характеристиками культурного розвитку людини. Особистісна культура – це узагальнена ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя. Її компоненти утворюють системно сформовані ціннісні якості, які реалізуються в діяльності і в яких результати суспільної культури виявляються як особисті досягнення.

Нерідко уявлення про власне культурну сферу діяльності пов'язують із художньою культурою. І хоч таке розуміння звучує широку сферу культури, все ж таки мистецтво відіграє настільки важливу соціальну роль, що його не можна звести до будь-якої однієї функції. Вплив мистецтва на життєдіяльність людини не вкладається у межі "вираження прекрасного", "пізнання реального світу", "відображення світу ідеального", "вираження внутрішнього світу митця", "засіб спілкування", "виявлення творчості" тощо. Всі ці функції притаманні художній культурі, а це свідчить про її поліфункціональний культуротворчий вплив.

Художня культура охоплює і пізнавальну, і оцінювальну, і визначальну, і комунікативну функції. Вона відображає живу реальність і водночас створює особливу вигадану реальність,

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА

неначебто подвоює життєвий світ, слугує його доповненням, продовженням, а іноді й заміною реальному життю.

Створюючи світ "вторинної реальності", мистецтво стає для людини джерелом життєвого досвіду, спеціально організованого, продуманого й оціненого з погляду істинного смислу. Тому в структурі духовних відносин воно впливає на формування характеру, впровадження норм і цінностей, уявлень і знань, що необхідні для повноцінного функціонування суспільства. До мистецтва як дійового засобу духовного впливу звертаються й інші засоби соціальної регуляції – міфологія, релігія, політика, ідеологія та ін., бо їм бракує тих засобів виразності, якими володіє мистецтво. Це дає підстави стверджувати конче важливу роль мистецької освіти у розвитку суспільства. Її значення й раніше зазначалось у науково-методичних працях. А в умовах оновлення освітньої системи набуло нового соціокультурного змісту і стало провідним для сучасної педагогіки.

Взаємозалежність філософії, освіти та мистецтва стає ще вагомішою на вирішальних етапах розвитку людства, пов'язаних з необхідністю переходу до нового типу світогляду, який є базовою основою культури, що об'єднує у свідомості всі знання про світ і людину, визначає пріоритет тих чи інших цінностей, спрямовує функціонування різних ланок суспільства.

У світоглядній проблематиці суттєву роль відіграє національний чинник, що має особливе значення для України. Проблема осмислення цього феномена є досить давньою. Вона розвивалась у контексті філософського українознавства на стикові історії, етнопсихології, філософії, культурології, релігії. Саме в цих світоглядних системах опрацьовувався синтетичний погляд на свою етнічну спільноту, який згодом набув визначення "національної ідеї".

Проте у руслі проблеми національного перетинаються найрізноманітніші ідеологічні течії, що нерідко приводять до протиставлення національного і загальнолюдського. Розв'язання такої суперечності є одним із першочергових завдань філософії освіти.

Спільність людської цивілізації дає можливість твердити, що національна культура є однією з багатьох загальнолюдських цінностей, які звучать у світовому оркестрі культур, не втрачаючи своєї своєрідності. Культура завжди самотутня, має власний зміст і форму, є продуктом творчого генія народу і несе на собі печать його історичної долі та національного характеру. Тільки за умови зрощення індивіда з історико-культурними коріннями нації стає можливим процес становлення культури особистості, суттєвою рисою якої є самосвідомість, зокрема національна самосвідомість. Саме вона визначає специфіку світосприйняття, образу мислення, здатність ідентифікувати себе з ментальністю народу, відчувати його "душу" в сукупності уявлень, поглядів, емоційних проявів.

Втім національна культура збагачується лише в процесі інтенсивного обміну з іншими культурами. Крайні зв'язки специфічного культурного творення залишаються в історії тоді, коли стають всесвітнім надбанням і оцінюються як національний внесок у міжнародний фонд. Тому внутрішнє багатство національної культури має знаходити своє місце у полікультурному просторі загальнолюдських цінностей. Ця теза відповідає ідеї інтеграції України у світове товариство, що спрямовує освітні процеси на підготовку молодого покоління до цілісного сприйняття світової культури крізь призму національної самосвідомості.

Впровадження нових підходів щодо освітніх систем спричинило необхідність звернення до філософських, психологічних, естетичних, мистецтвознавчих теорій, які донедавна вважались далекими від методологічних засад педагогіки мистецтва, тим більше від технологій педагогічної діяльності. Втім одним з головних завдань філософії мистецької освіти є не акцентування якогось одного з концептуальних підходів, а досягнення вищої єдності між ними. Особливо це стосується тих головних ідей, які спрямовані на осмислення процесів формування духовності особистості засобами мистецтва, що є "надпредметним" результатом навчання і не вимірюється кількістю опанованої інформації та вміннями її використання.